

■ УДК [378.016:81 243](410)

М. О. Чумаченко, аспірант, Харківська державна академія культури, м. Харків

МІФОЛОГЕМА СВІТЛА І ТЕМРЯВИ В АКсіОЛОГІЧНИХ УЧЕННЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА РОСІЙСЬКИХ ФІЛОСОФІВ

Наведено огляд праць Г. С. Сковороди, В. С. Соловйова, М. О. Бердяєва, А. Белого, у котрих досліджено символи світла та темряви, які є не тільки репрезентантами аксіологічної проблематики, а й носіями культурологічних кодів. Розглянуто можливі смислові втілення, категоріальні сполучення, діалектику співіснування і змістову трансформацію міфічних конструкцій світла та темряви у філософських текстах. Проаналізовано теологічно-філософські проблеми походження добра й зла, місця людини у Всесвіті, страждань, гріховності, зокрема зв'язку людини з Богом. Виявлено, що міфологема світла/темряви може мати статус не тільки елементів, які характеризують аксіологічну складову філософських текстів, а бути важливим чинником культуротворчого процесу.

Ключові слова: світло/темрява, міфологема, аксіологія, символ, міф, діалектика, етика.

М. А. Чумаченко, аспірант, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

МИФОЛОГЕМА СВЕТА И ТЬМЫ В АКсіОЛОГИЧЕСКИХ УЧЕНИЯХ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ И РОССИЙСКИХ ФИЛОСОФОВ

Приведен обзор работ Г. С. Сковороды, В. С. Соловйова, Н. А. Бердяева, А. Белого, в которых исследуются символы света и тьмы, являющиеся не только репрезентантами аксиологической проблематики, но и носителями культурологических кодов. Рассмотрены возможные смысловые воплощения, категориальные соединения, диалектика сосуществования и содержательная трансформация мифических конструкций света и тьмы в философских текстах. Проанализированы теологическо-философские проблемы происхождения добра и зла, места человека во Вселенной, страданий, греховности, в частности, связи человека с Богом. Выяснено, что мифологема света/тьмы может иметь статус не только элементов, которые характеризует аксиологическую слагаемую философских текстов, но и быть важным фактором культуротворческого процесса.

Ключевые слова: свет/тьма, мифологема, аксиология, символ, миф, диалектика, этика.

M. O. Chumachenko, postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

THE MYTHOLOGEM OF LIGHT AND DARKNESS IN THE AXIOLOGICAL TEACHINGS OF DOMESTIC AND RUSSIAN PHILOSOPHERS

This paper presents a review of the works of H. S. Skovoroda, V. S. Soloviov, M. O. Berdiaiev, A. Bielyi, where the symbols of light and darkness have been investigated. These symbols are not only representatives of axiological issues, but are carriers of cultural codes. Possible semantic implementations, categorical messages, dialectic of coexistence and meaningful transformation of mythical constructions of light and darkness in philosophical texts have been considered. The theological-philosophical problem of the origin of good and evil, a human being's place in the Universe, suffering, depravity, in particular the relationship between humans and God are analyzed. It is shown that the mythologem of light/darkness can have the status not only of the elements that characterize the axiological component of philosophical texts, but be an important factor in the culture-generating process.

Key words: light/darkness, mythologem, axiology, symbol, myth, dialectics, ethics.

Актуальність дослідження полягає у філософському осмисленні міфології в різноманітних її культурних традиціях. Змістовно міф як філософське і культурологічне явище становить цінність для аксіологічного аналізу культури. Філософське дослідження міфологічного тексту не зводиться до механізму формування простору міфу. Міфологема світла і темряви репрезентує важливі аксіоконстанти філософських текстів, які є своєрідними конструктами міфологічного смислотворення. Вивчення міфологеми світла і темряви дозволить проаналізувати смислове наповнення міфів в історії філософії та механізми їх формування. Цілеспрямований вектор дослідження — виявлення діалектики співіснування світла і темряви, змістової трансформації й особливостей репрезентації означених міфологічних конструкцій.

Мета статті — розкрити міфологеми світла і темряви в аксіологічних ученнях вітчизняних та російських філософів. Незважаючи на те, що масив філософських джерел та літератури являє собою основу творення і, як наслідок, вивчення й осмислення аксіологічної проблематики (полярність, паралельність і перетин поняттєвих категорій «добра» і «зла», «Бога» і «Диявола» та ін., поліваріантність їх утілення), виникло завдання здійснити деталізований аналіз і осмислення культурологічних «світлотіней» у контексті

міфічних конструктів та простежити їх розвиток від кореляції з поняттями добра і зла до формування цілісних культурно-філософських систем.

Ф. Шеллінг у праці «Філософія міфології» фундаментально дослідив проблему міфології в різних, мозаїчно втілюваних міфологічних конструкціях. Він зазначав: «Міфологія є цілком іншою об'єктивністю, аніж будь-яка наукова чи релігійна система. Ми визнали її таким самим реальним, необхідним і загальним феноменом, яким є, наприклад, природа. Теогонічний процес, у якому вона виникає, здійснюється не за якимось особливим законом свідомості, але за універсальним, можна сказати — «світовим законом», який має космічне значення; тому його зміст є загальним, його моменти — істинно об'єктивні, його образи виражають необхідні й у цьому сенсі не просто змінні, але завжди існуючі поняття» [14, с. 13]. Міфологемі світла і темряви відведений окремий аксіологічний і формотворчий простір в особливій «міфологічній об'єктивності».

Виявлення зв'язку між самопізнанням та формуванням сенсу людського життя, розкриття багатьох морально-етичних і релігійних питань належать Г. С. Сковороді. Головною метою життя Сковорода вважає пізнання людиною Бога, який через людину бачить Себе Самого. Це своєрідні «Господні» очі, в яких приховується найвище знання. Це очі, які самі себе бачать, очі самопізнання світу через людину. Сковорода називає таке око преблагенним і вічно сяючим. Буттєве начало Всесвіту, який сам себе розуміє, усвідомлює, виражається через образ кільця. Ідея кільця, застосована до взаємодії тілесного і духовного, допомагає Сковороді відтворювати антропологічну цільність людини. Зіницю в оці філософ уподібнює центру кільця — кільце в кільці. Вона є джерелом світла, без неї — всюди пітьма [15, с. 10].

Ідея спасіння в Сковороді пов'язується з перетворенням (другим народженням), коли заперечується тваринна природа людини. Стародавнє вчення про душу витлумачено як сходинку прозріння. Світ Біблії стає мостом, «лествицею» такого переходу, *pontifex maximus* — у тлумаченні В. С. Соловйова. Прозріння і пов'язане з ним «*mysterium tremendum*» (згідно з Отто Рудольфом) Сковорода описує таким чином: «Пасха! Нехай зупиниться сонце на заході! Нехай побачить серце твоє нове світло, викликане з темряви і мороку, із сонця вечірнього, що осяяло ширшею небес безодню серця твого» [15, с. 15].

Пояснюючи, який смисл у феноменології духу має друге народження людини, Сковорода говорить про його психічні засади, екзистенціальне підґрунтя передчуття вічності. Воно залежить від єдності ока Божого й ока людського. Слід пізнати насамперед самого себе, вгледіти приховану в тілі вічність і наче іскру в попелі своєму викопати. Ось ця іскра — інші світи, і ця уявна зіниця вбачає в них вічність [15, с. 15]. Вона перебуває осторонь поділу та дотику. І світло премудрості тоді входить у душу, коли людина розрізняє два свої ества — тлінне і вічне. Ідея самопізнання й пошуки смислу людського життя в працях Г. С. Сковороди надають відповіді на безліч запитань, які ведуть до пізнання буття. Вершина філософської мудрості, як він уважав, криється в самопізнанні людини, зворотному зв'язку між Богом і людиною, який стверджується так: «Світло Господнє відображається в очах самої людини. Пізнання Бога — є пізнання Його світла» [10, с. 10].

В. С. Соловійов приділяв увагу проблемам символічного універсуму, складовими якого, згідно з Е. Кассілером, є мова, міф, мистецтво і релігія, ті різні нитки, з яких плететься символічна сіть, складна тканина людського досвіду [12, с. 28]. У філософських трактатах Соловійова, подібно шаховому протистоянню, в непримиренному антагонізмі ведуть боротьбу смерть і безсмертя, добро та зло, моральність і гріх, світло й темрява. Поняття гріха виникає внаслідок ланцюгової реакції, коли протиставлення чуттєвої природи і моральних прагнень набувають етичної оцінки. У цьому контексті виникає закон, оскільки «без закону гріх мертвий» [6, с. 186]. Утвердження моральності й законності відбувається також через наділення благодаттю, джерелом якої є Сам Бог. Для отримання благодаті Божої людині необхідно виконати три умови: по-перше, дистанціюватися від зла і визнати його гріхом; по-друге, дистанціюватися від зла; по-третє, упевнившись, що вона неспроможна побороти зло, звернутися за допомогою до Бога. Парадоксальність зазначених варіантів полягає в тому, що через свою волю людина коїть зло і грішить, але й за допомогою волі бореться зі злом та гріхом. Така неоднозначність стосується і віри, яка, з одного боку, — дар Божий, а з іншого — особиста справа.

В. С. Соловійов розглядає проблему протиборства тваринних рефлексій і моральних прагнень, гріха та смерті проти безсмертя й правди і таким чином надає можливості простежити за зіткненням першооснов — буття й небуття, світла і темряви. Проти-лежність основ, прагнень створюють підґрунтя для виникнення

багатьох моральних питань і набувають таким чином певної оцінки. Виникнення гріха безпосередньо пов'язане, на думку В. С. Соловйова, з наявністю закону, оскільки існування останнього і зумовлює розстановку моральних орієнтирів, поняття відношення того чи іншого явища до певного полюса — добра чи зла, світла або темряви.

М. О. Бердяєв порушує немало філософсько-релігійних питань, висвітлює питання балансу добра/зла, світла/темряви, підміни їх значень і, як результат, зміни цілих етичних пластів духовної структури особистості. Ілюзія добра у фарисействі, законництві, умовній піднесеній риториці й буржуазності — приклади змістових метаморфоз світла і темряви в Бердяєва.

Проблема духовності як виходу за межі роздвоєної свідомості відіграє роль своєрідного порталу, який, розкриваючи можливості надсвідомого, виводить людину до особливого нумінозного простору. Страждання, поневір'яння і — зло як одна з головних осей координат людського існування стають рушієм підвищення духовності. Світло породжує темряву, темрява стає предтечею світла. У цьому ракурсі доречно зауваження І. В. Кіреєвського «... в добрі і злі все пов'язано» [12, с. 405]. Інтерпретація світла передбачає темряву, добра — зло, творчий розвиток передбачає не тільки «те», але й «інше» [4, с. 98]. Одним з основних завдань духовного життя, на думку Бердяєва, є несення свого хреста, що й означає духовне переживання страждання. Духовне ставлення до страждань і зла означає просвітленість, а саме життєве пізнання смислу страждань сприяє звільненню. Неприйняття хреста, його злісне заперечення і прокляття роблять страждання темним [4, с. 88]. У цьому аспекті Бердяєв говорить про необхідність несення не тільки свого хреста, але й свого ближнього, що є вищим проявом гуманізму — християнській духовності.

Свобода, надана людині як знак божественної благодаті, поєднує не тільки всесильність добра, але й безмежність зла. П. Я. Чаадаєв у своїх «Філософських листах» писав: «Уся людська мудрість зосереджена в цій страшній насмішці Бога в Старому Заповіті: ось Адам став один із нас, пізнавши добро і зло» [12, с. 413]. Досвід зла не може збагатити, якщо йому віддатися — збагатити може лише та позитивна світла духовна сила, яка виявляється в подоланні зла (Я. Беме, Гегель) та самотності (С. Кіркегард) [4, с. 98]. Остання незмінна константа, граничне зло — смерть, найсильніший інстинкт (Ф. Ніцше), порожнеча і морок (Л. М. Толстой), щось вище за буття (М. Гайдегер). Але Бердяєв дійшов висновку, що проходження

через смерть необхідне нам так само, як кінець світу для виконання його вічної долі [4, с. 101].

Логічне продовження лінії релігійних істин і питань — діалектика втрати і повернення раю. Бердяєв виокремлює особливу міфічну й месіанську складові біблійних розповідей про рай як первісний стан людини і природи. Він заперечує односторонність характеристики цієї категорії — як життя після смерті — здійснює філософсько-теологічне «сканування» цього поняття. Про можливість існування раю в профанному вимірі говорив Феофан Затворник: «Красу Божу споглядати, смакувати і насолоджуватися нею є потреба духу, життя райське» [12, с. 394]. Критичне ставлення до проблематики раю спостерігається в працях Ф. М. Достоевського, на якого посилається М. О. Бердяєв («Сон смішної людини», «Сон Версілова», «Легенда про Великого Інквізитора»).

Феноменальність кольору як одного з елементів символічних рівнянь представлена в дослідженні А. Белого. Підкреслюючи безумовність і безкінечність існування Бога, він дійшов висновку, що безумовне — над кольором. Безкінечне може бути символізованим кольоровою палітрою, покладеною в промінь білого світла. Саме тому «Бог є світлом», і немає в Ньому жодної темряви» [3, с. 201]. Кінцева протилежність божественності передана умовним обмеженням кольору до повної його відсутності. Якщо білий колір — символ утілення буття, чорний — символ небуття, хаосу: «Тому вони (нечестиві) вражені були сліпотою... тоді, обійняті густою темрявою, шукали кожен виходу...» [3, с. 201]. Чорний колір умовно позначається як початок, який порушує повноту буття, роблячи його примарним. За допомогою образно-символічних утілень поняття світла і темряви автор показує трагедію особистості, втрату духовних орієнтирів і безвихідність існування. Але подолавши муки поневірянь і пошуків виходу, впавши в безодню темряви, людина завдяки своїй внутрішній, творчій силі може віднайти світло в Богіві.

А. Белый у своїй праці зазначає, що символічна єдність є єдністю пізнання як творчості. Єдність завершує сходинки творення, приходять до нас в образі і подобі людини, тому щаблі людської творчості закінчуються уподібненням людини цій єдності. На його думку, творчість спричиняє богоявлення — світовий Логос набуває Лику людського [3, с. 52]. Здійснюючи ґрунтовний аналіз символу, його місця в мережі переплетіння релігії, мистецтва, міфотворчості, він пропонує найрізноманітніші символічні конструкції. Особливий інтерес становить одна з його символічних

надбудов — фізична презентація кольорової палітри і водночас — духовна, смислова наповненість кольорів у релігійних і художніх текстах.

Таким чином, аналіз праць представників філософської думки різних періодів засвідчив, що міфологема світла і темряви є специфічним маніфестантом аксіологічної проблематики. Вивчення міфологеми світла і темряви надає можливості зрозуміти смисловий контент міфів та механізми їх формування. Так, різні версії розуміння світла і темряви відображені в численних іпостасях і посідають одне із чільних місць у філософських трактатах указаних авторів. Вони, використовуючи дихотомічний, діалектичний (М. О. Бердяєв), онтологічний, етичний (В. С. Соловйов), символічний (А. Бєлий) і антропологічний (Г. С. Сковорода) підходи, поєднуючи їх, створили широку, розгалужену аксіологічну мережу, що дозволяє різносторонньо характеризувати міфічні поєднання світла і темряви.

Діалектика співіснування світла та темряви, їх змістовна трансформація й особливості репрезентації як міфологічних конструкцій висвітлена в працях М. О. Бердяєва. Він найповніше розкрив смислові трансформації взаємозаміни та існування цих двох поняттєвих категорій у проєкціях як добра і зла, так і світла та темряви. Можливі категоріальні маніпуляції, втрата першочергового значення і набуття нових аксіологічних характеристик світла та темряви вичерпно зображені в його праці. У свою чергу, в символізмі А. Белого прихований інструментарій для розкриття змістових конструкцій світла і темряви за допомогою трактування феноменальності кольору. Протиставлення «почуття тваринності» й «моральності» у В. С. Соловйова з онтологічної і зв'язку людини з Богом у Г. С. Сковороди з антропологічної точок зору становлять цінність для виявлення можливих калейдоскопічних утілень блоків світла і темряви в будівництві міфічного універсуму.

Залежно від варіативності досліджуваної проблематики, історія філософської думки дозволяє виявляти глибинні міфологічні потенції добра і зла. Численність досліджень, у яких висвітлюється проблема зіставлення полюсних понять, суперечливих елементів у тих чи інших явищах досить значна. Але специфічної праці, яка відтворювала б увесь спектр трансформацій і можливих категоріальних утілень міфічних конструктивів світла і темряви, досі немає, що актуалізує пошуки символічних варіацій, моральних, етичних і психологічних виявів наявності й значимості цих культурологічно-феноменальних елементів.

Перспективами подальших досліджень може бути філософський аналіз символіки Г.С. Сковороди, багатовимірності і численності міфологічних проєкцій світла й темряви, а також створеної ним семіотичної системи для характеристики цих символів як носіїв і трансляторів культурологічних кодів.

Список використаних джерел

1. Антология мировой философии. В 4 т. Т.4. / В.В. Богатов, Ш.Ф. Мамедов. — М. : Мысль, 1972. — 708 с.
2. Базалук О. Філософія життя: від волюнтаризму до екзистенціалізму (компаративістський аналіз) : монографія / О. Базалук. — Вінниця : О. Власюк, 2006. — 292 с.
3. Белый А. Символизм как миропонимание / А. Белый. — М. : Республика, 1994. — 528 с.
4. Бердяев Н. А. О человеке, его свободе и духовности : избр. тр. / Н. А. Бердяев. — М. : Моск. псих.-соц. ин-т : Флинта, 1999. — 312 с.
5. Біблія або книги Святого письма Старого та Нового заповіту. — Б. м. : Об'єднання біблійних товариств, 1990. — 1233 с.
6. Виндельбанд В. История философии / В. Виндельбанд. — Киев : Ника-Центр, 1997. — 560 с.
7. Лисий І. Міфоборство як міфотворчість? / І. Лисий // Філософ. думка. — 2000. — № 9. — С. 57–70.
8. Майоров Г.Г. Формирование средневековой философии (латинская патристика) / Г.Г. Майоров. — М. : Мысль, 1979. — 431 с.
9. Проблема человека в западной философии / ред. П.С. Гуревич. — М. : Прогресс, 1988. — 552 с.
10. Сковорода Григорій: дослідження, розвідки, матеріали / зб. наук. пр. — Київ : Наук. думка, 1992. — 382 с.
11. Соколов В.В. Средневековая философия : учеб. пособ. / В.В. Соколов. — М. : Высш. шк., 1979. — 448 с.
12. Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. XIX век / ред. И.Т. Фролова. — М. : Республика, 1995. — 528 с.
13. Шеллинг Ф.В. Философия мифологии. В 2 т. Т. 1. Введение в философию мифологии / В.В. Шеллинг. — СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2013. — 480 с.
14. Шеллинг Ф.В. Философия мифологии. В 2 т. Т. 1. Введение в философию мифологии / В.В. Шеллинг. — СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2013. — 544 с.
15. Ушкалов Л.В. Нариси з історії філософії Григорія Сковороди / Л.В. Ушкалов, О.В. Марченко. — Харків : Основа, 1993. — 152 с.

References

1. Antologija mirovoi filosofii. V 4 t. T.4. / V.V. Bogatov, SH. F. Mamedov. — M. : Mysl, 1972. — 708 s.

2. Bazaliuk O. *Filosofia zhyttia: vid voliuntaryzmu do ekzystentsializmu (komparatyvistskii analiz) : monohrafiia / O. Bazaliuk. — Vinnytsya : O. Vlasiuk, 2006. — 292 s.*
3. Belyi A. *Simvolizm kak miroponimanie / A. Belyi. — M. : Respublika, 1994. — 528 s.*
4. Berdiaev N. A. *O cheloveke, ego svobode i dukhovnosti : izbr. tr. / N. A. Berdiaev. — M. : Mosk. psikh.-soc. in-t : Flinta, 1999. — 312 s.*
5. *Bibliia abo knyhy Sviatoho pysma Staroho ta Novoho zapovitu. — B. m. : Obiednannia bibliinykh tovarystv, 1990. — 1233 s.*
6. *Vindelband V. Istoriia filosofii / V. Vindelband. — Kiev : Nika-Tsentr, 1997. — 560 s.*
7. Lysyi I. *Mifoborstvo yak mifotvorchist? / I. Lysyi // Filosof. dumka. — 2000. — № 9. — S. 57–70.*
8. *Maiorov G. G. Formirovanie srednevekovoi filosofii (latinskaia patristika) / G. G. Majorov. — M. : Mysl, 1979. — 431 s.*
9. *Problema cheloveka v zapadnoi filosofii / red. P. S. Gurevich. — M. : Progress, 1988. — 552 s.*
10. *Skovoroda Hryhorii: doslidzhennia, rozvidky, materialy / zb. nauk. pr. — Kyiv : Nauk. dumka, 1992. — 382 s.*
11. *Sokolov V. V. Srednevekovaia filosofii : ucheb. posob. / V. V. Sokolov. — M. : Vyssh. shk., 1979. — 448 s.*
12. *Chelovek: Mysliteli proshlogo i nastoiashchego o ego zhizni, smerti i bessmertii. XIX vek / red. I. T. Frolova. — M. : Respublika, 1995. — 528 s.*
13. *Shelling F. V. Filosofii mifologii. V 2 t. T. 1. Vvedenie v filosofiyu mifologii / V. V. Shelling. — SPb. : Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 2013. — 480 s.*
14. *Shelling F. V. Filosofiiya mifologii. V 2 t. T. 1. Vvedenie v filosofiyu mifologii / V. V. Shelling. — SPb. : Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 2013. — 544 s.*
15. *Ushkalov L. V. Narysy z istoriyi filosofiyi Hryhoriya Skovorody / L. V. Ushkalov, O. V. Marchenko. — Kharkiv : Osnova, 1993. — 152 s.*

■ UDC [378.016:81 243](410)

THE MYTHOLOGEM OF LIGHT AND DARKNESS IN THE AXIOLOGICAL TEACHINGS OF UKRAINIAN AND RUSSIAN PHILOSOPHERS

Chumachenko M. O., postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

marina.chumachenko.87@mail.ru

The aim of this paper is to explore the mythologem of light and darkness in the axiological teachings of Ukrainian and Russian philosophers (Skovoroda H. S., Soloviev V. S., Berdiaev M. O., Bielyi A.), to analyze and to interpret the symbols in the context of mythical constructs, to trace their development from the correlation of good and evil to the formation of coherent cultural and philosophical systems.

Research methodology. The works of philosophers of different periods and researchers of their scientific heritage have been reviewed. Semiotic analysis was used to characterize light and darkness as carriers and transmitters of cultural codes; axiological analysis was used to identify the value component of these symbols, the binarity of concepts and variability of transformations.

Results. The analysis of philosophical texts provides opportunities to understand the semantic content of myths and their formation mechanisms. The myth organically formed and evolved in philosophy and culture, modified over a long period of time, has not lost its cultural meaning. It has been found that the mythologem of light and darkness is a specific demonstrator of axiological issues. It has been shown that the mythologem of light and darkness gets reflection in a created special numinous space, with multilevel gradation and meaningful transformation of these concepts. The qualitative characteristic of philosophical texts can be considered as a theoretical basis for a complex analysis of religious myths. Light and darkness are not only the representatives of axiological issues, but also carriers and transmitters of cultural codes. The variety of symbolic formations, variability of incarnations and categorical combinations give them the status not only of the elements that characterize the mechanisms of culture-generating process.

Novelty. An attempt is made in this paper to study and analyze the axosphere of philosophical literature and reveal its culture-generating mechanisms. This study will permit to consider light and darkness in the context of myth value system and culture-generating mechanism of mythmaking as well.

The practical significance. The results obtained in this paper will be considered as a theoretical basis for the complex analysis of religious myths. They can be used in a general course of theory of culture, in specific courses of theory of culture, philosophy and mythology. Educators can use the information contained in this article in a general course of theory of culture, in specific courses of cultural theory, philosophy and mythology.

Key words: light/darkness, mythologem, axiology, symbol, myth, dialectics, ethics.

Надійшла до редколегії 26.02.2015 р.